

INTRAHISTORIA DA CASA DOS POETAS.
UNHA CRONOLOXÍA ELEMENTAL PARA SABER ALGO DA CASA DOS
CURROS ENRÍQUEZ E DO PATRONATO QUE LEVA O NOME DO POETA

Antonio Piñeiro
Fundación Curros Enríquez

O lugar onde nace un home convértese en terra memorable,
mais o lugar onde nace un poeta convértese no centro do mundo.

Xosé Luís López Cid

1 UNHA APROXIMACIÓN PRIMEIRA Á FAMILIA DE JOSÉ
MARÍA CURROS

Antes de pórse a falar da casa en que o poeta Manuel Curros Enríquez viviu unha parte fundamental da súa existencia, é dicir, dende que os seus ollos de neno empezaron a entender as cousas e a saber que a vida estaba feita de moitos e grandes desgustos, e, polo tanto, da evolución que esta experimentou ó longo do tempo pretérito, presente e futuro á cronoloxía vital do escritor, resulta obrigatorio, para poder entendermos esta historia, coñecer -ou cando menos facer unha aproximación- a cómo a raíz do apelido Curros chegou a Celanova e de qué xeito acabou facendo casal propio nela, cunha ringleira de pólas que foron nacendo e marchando a medida que o patriarca ía facendo máis irrespirable a vida entre as súas paredes.

Sabido é que José María de Curros Vázquez ou López de Curros –segundo a documentación que se manexa– chegou a Celanova a finais dos anos 30, cando a vila empezaba a acostumarse a vivir sen o influxo directo e poderoso da orde bieita e o mosteiro de San Rosendo abría as portas cara á vila coma un gran saco sen fondo ó que había que darlle utilidade social. Con corenta anos de idade, viúvo da compostelá Concepción Díaz Yáñez e cunha filla chamada Socorro, o novo notario celanovés pasou a residir moi probablemente nunha das primeiras casas da rúa San Roque, onde debeu estar instalada inicialmente a sede da escribanía que el viña ocupar.

A súa integración dentro da vida local, dada a posición social coa que chegaba, non se presume complicada, nin moito

menos. E iso é tanto así que o 30 de marzo do ano 1844 a corporación municipal daquel momento decide alugarlle unha sala e unha habitación nunhas dependencias do Mosteiro, nunha das alas do Claustro Barroco.

Pero non sería soamente a relación social a que lle daría froitos temperás ó coruñés, senón que tamén a vida amorosa comezaría a sementar pronto raizames ó seu redor, non en van ese mesmo ano 44 nace o primeiro fillo que tería coa que naquel momento era ainda a súa criada, Petra Enríquez. Un fillo que non sería o único extramatrimonial, xa que pouco máis dun ano despois, en outubro de 1845, o matrimonio de feito de José María e Petra reproduce o segundo descendente, neste caso unha nena á que lle puxeron de nome Laureana.

Así, con dous fillos a cargo desta relación prematrimonial, por unha banda, coa filla que el achegara do antigo matrimonio á convivencia, pola outra, e con un terceiro común por chegar, algúen lle debeu recomendar ó prolífico escribán que aquela marañada completamente asocial para un colectivo veciñal totalmente posuído polos séculos de influencia monacal rosендiana non debería estar moi ben visto e dous meses antes de que nacera Urbano, o día 31 de xullo de 1847, deciden casar.

Velaí, pois, o matrimonio Curros Enríquez legalmente constituído por fin e disposto a xerar unha abondosa descendencia que ainda había traer un ronsel de oito fillos máis. O seguinte, sería outra nena, Teresa, tan só catorce meses despois de ter nacido Urbano, e despois, Pedro Urbano, en febreiro do ano 50; o que a nós nos interesa, Manuel, o 15 de setembro de 1851; Eugenio Elías en marzo do 55; Adolfo en agosto do 56; as xemelgas Sofía e Elena en febreiro do 61, e finalmente Ricardo, ó que José María cita no seu testamento, pero do que realmente carecemos de información sobre o seu rexistro de nacemento.

Sirva este cadre para ilustrar os datos elementais de toda esta prole, nada rara en canto a número –outra cousa son as circunstancias– en todo caso, para o que era norma habitual dos matrimonios de boa posición social naquela época.

CADRO DE NACEMENTOS E FALECIMENTOS DE CURROS
E DOS SEUS IRMÁNS

NOME	NACIMENTO	BAUTIZO	FALECIMENTO	OBSERVACIÓN
(+) Socorro (*)			Antes de 1888	Filla do primeiro matrimonio Fillas: Pilar, Isabel e Amalia (**)
(-) Antonio	1844		08-09-1871	Nace antes de casaren Morre ós 27 anos. Residía en Madrid
(-) Laureana	18-10-1845	19-10-1845	27-06-1878	Nace antes de casaren
Urbano	29-09-1847	5-10-1847		Nace ós dous meses de casaren
Teresa	30-11-1848	6-12-1848	27-02-1876	Nace na rúa San Roque
Pedro Urbano	9-02-1850	13-02-1850		
Manuel (*)	15-09-1851	19-09-1851	7-03-1908	
Eugenio Elias	14-04-1855	18-04-1855		
Adolfo	21-07-1856	23-07-1856		
Sofia Amalia (*)	22-02-1861	24-02-1861		No testamento chámalle Sofia
Elena	22-02-1861	24-02-1861		
Ricardo (*)			Antes de 1888	Ricardo, Manuel e Andrés (**)

(+) Filla do primeiro matrimonio de José María Curros.

(-) Fillos nacidos antes de casaren José María Curros e Petra Enríquez.

(*) Son os catro fillos que reconóce no testamento de 1888. Sobre Socorro e Ricardo di que están falecidos cando redacta o testamento.

(**) No testamento de José María Curros soamente fala destes seis netos.

Visto isto, non é de estrañar, entón, que con tanta crianza arredor da saia materna, o escribán tentase conseguir casa propia para deixar de vivir de alugueiro no piso da rúa San Roque e poder adaptar así a nova habitación ás moitas necesidades que toda esta descendencia precisaba.

Isto ten lugar no ano 1846, onde realmente comeza a historia que nos interesa e que imos relatar en forma de cronoloxía.

*Árbore xenealóxica dos sucesores inmediatos de Manuel Curros Enríquez
(revista Follas Secas, nº. 10, set. 1986)*

2 HISTORIA DA CASA

A) Primeira etapa: A casa que mercra José María Curros

1846. José María Curros adquire a primeira vivenda en Celanova: Segundo describirá anos más tarde no seu testamento, neste ano mercra “de Miguel Barreiros, terreno suficiente para aquella y huerta en las traseras de la calle del Rollo, hoy del Príncipe” e empeza a levantar unha construción que en boa lóxica debería ser a que ten acceso polo patio que dá ó canellón e que conserva a lareira.

31 de xullo de 1847. José María Curros Vázquez e Petra Enríquez casan: Aínda que non hai datos que fagan pensar que, unha vez executados os desposorios, o matrimonio pase a residir a esa vivenda das traseiras da rúa do Príncipe –xa que Teresa, que naceu no ano 48, aínda é rexistrada na rúa San Roque–, é posible que, no transcurso do tempo que corre dende aquí ata o nacemento de Manuel, a familia se trasladara a esta vivenda das traseiras ou mesmo a outra que tamén mercara na Pedra da Moa.

15 de setembro de 1851. Nace o poeta: Aínda que algúns biógrafos coma Carlos Casares ou Xesús Alonso Montero sitúan o seu nacemento na rúa San Roque, non existe constancia documental de

que así fose, xa que o libro de rexistro de nacidos deste ano non se conserva no Rexistro Civil de Celanova e a acta bautismal non identifica o lugar de nacemento. Polo que tamén existe a posibilidade de que neste ano xa residiran na casa das traseiras mercada no ano 46.

10 de novembro de 1857. Compra do resto da casa do número 20 da rúa do Príncipe: En posesión do edificio traseiro que comunica coa horta, José María Curros mércalle a Oportuna Rodríguez a casa que actualmente se coñece como Casa de Curros. O documento rexistral di así: Dona Oportuna Rodríguez Arias, viúva de Manuel Enríquez Cifuentes, veciña da casa das Pereiras, parroquia de Santa María de Bobadela, véndelle a José María Curros Vázquez,

una calle sita en la calle del Príncipe, que pocos años ha se llamaba del Rollo, de esta villa, marcada con el número veinte, que se compone de cuatro paredes con las vigas correspondientes a dos altos, sin pisos ni división alguna, aunque si techo amaderado y cubierto de teja, con su frontis de cantería labrada pendiente de la cornisa frente a la propia calle, linda por sus costados con otras casas de Benito Fernández Pavito, camino en medio, que da servicio a las Traseras por el mediodía y un hueco hacia el Norte, una tierra que está contigua a la citada casa por su trasera, que es el poniente, demarcante con calle, Norte con la del Fernández, poniente con las de herederos de Francisco Sieiro y por el mediodía con muro que la sostiene, en precio de 12 mil reales.

Despréndese de aquí que, malia que o nacemento de Manuel non pudo acontecer nesta parte do edificio, nada hai que desdiga que o parto pudo ter lugar na casa das traseiras que a partir deste ano formará unha unidade soar co edificio de tres plantas adquirido neste momento polo notario.

1865. Manuel abandona o fogar: Despois de ter pasado grandes penalidades, seguindo os pasos dalgún outro irmán que xa marchara primeiro, como é o caso de Antonio, o futuro poeta abandona o fogar, froito das discrepancias que mantén con seu pai. Elisardo López Varela fixa esta marcha entre o ano 1964 ou 65 e recolle un texto do propio Curros Enríquez que explica parcial-

mente as razóns do seu doloroso abandono de Celanova: “Ojalá pudiera yo acompañarte a Celanova –escribelle a un amigo– porque yo, para mayor desgracia mía, adoro aquella tierra en que tanto sufrió, aquel pueblo y aquella casa en que tanto lloré hasta los quince años en que la abandoné huyendo del furor paternal para arrojarme en un mar lleno de tempestades, donde vivo en perpetuo naufragio...”.

8 de marzo de 1880. Morre Petra Enríquez: De forma repentina, ás seis da tarde deste día morre a nai do poeta. Curros, que non está lonxe neses momentos, xa que vive en Ourense, escribe aquelas sentidas palabras do poema “Na morte de miña nai”:

Doce malenconía, miña musa,
do meu espírito noiva feiticeira,
¡déixame que no teu colo dorma
sono de pedra! (...)

Palabras que axudan a describir a dor filial ante a perda do ser máis querido, pero que tamén axudan a aclarar a perspectiva que o escritor ten do matrimonio que lle deu a vida.

(...) ¡Como recordo aquellas noites craras
en que ó fulgor da prateada lúa
me arrulabas o sono, dos teus cantos
coa doce música!
Como recordo aquellas tardes tristes
en que os tronos sintindo, rezabamos
porque Dios leve ós probes mariñeiros
a porto salvo:
Polos necesitados camiñantes,
polos vellos sin pan e sin abrigo,
polos nenos sin pai..., abandonados...
¡como os teus fillos! (...)

7 de xuño de 1887. José María vese na obriga de hipotecar a casa: A inscrición rexistral da vivenda describe as principais dependencias coas que conta o edificio naquel momento, é dicir, “dos altos y su bajo con su patio y diferentes departamentos, coci-

na, comedor, bohardilla y galería acabada de edificar y señalada actualmente con el número 24, extensión superficial de toda ella tres áreas aproximadamente. Su valor 10 mil pesetas".

Esta descripción insribese no Rexistro da Propiedade con motivo dunha hipoteca á que se ve obrigado José María Curros Vázquez, cando conta xa con 87 anos de idade, por un préstamo de 3 mil pesetas que lle fai o procurador dos tribunais, tamén celanovés, Eduardo Castro y Cañeda, de 29 anos.

Esta hipoteca é feita baseándose nos seguintes condicionantes:

Cuarto.- Que si yo, notario deudor, pagase al acreedor don Eduardo el crédito de que se trata antes de mi fallecimiento es voluntad de dicho don Eduardo no exigirme rédito alguno, pero si yo notario falleciese sin pagar dicha deuda al expresado don Eduardo, he de satisfacer por el capital de 3 mil pesetas prestadas el interés legal del 6% anual a contar desde la fecha de esta escritura, pago al vencimiento de cada anualidad.

Quinto.- El pago del capital prestado y réditos se probará sólo y exclusivamente a medio de escritura pública ante notario.

Sexto.- Este préstamo se entiende libre de todo impuesto que será de cuenta de mi el notario, como también el importe de esta escritura, su copia, derechos al Estado, de liquidación, registro y demás, si bien los adelantará el don Eduardo, desde luego.

Octavo.- Ambos otorgantes señalamos la jurisdicción ordinaria de esta villa para conocer todas las acciones provenientes de este contrato, y para oír todas las notificaciones y diligencias a que el mismo dé lugar.

2 de novembro de 1888. Cancelación da hipoteca: José María Curros cancela a hipoteca con Eduardo Castro, ó aboarlle as 3 mil pesetas, más as 52 que importaban os gastos da escritura hipotecaria. Actúa como notario o de Gomesende, Arturo Cobelas.

30 de novembro de 1888. Testamento: José María Curros Vázquez "deseando evitar las dudas y pleitos que después de mi muerte podrían suscitarse entre mis herederos" fai testamento, pedindo, entre outras cousas, "que mi cuerpo cadáver se amortaje con hábito de San Francisco o San Benito y otro que elijan mis

cumplidores". Nel desvela algunhas claves da súa vida, de certa significancia para o futuro do edificio:

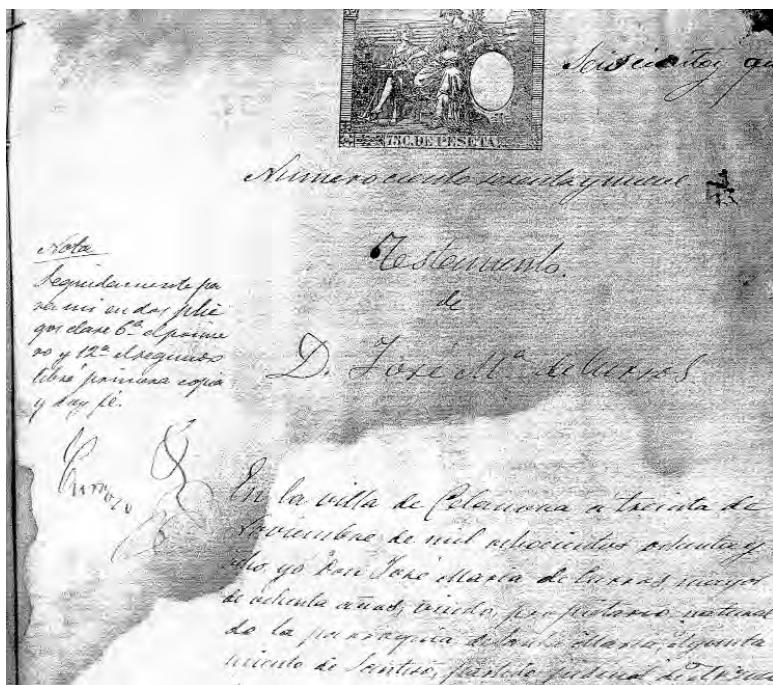
En primeiras nupcias casara en Santiago con Concepción Díaz Yáñez, con quen tan só tivo unha filla, chamada Socorro, que despois de estar casada co secretario do xulgado municipal de Viana do Bolo, Isidoro de la Cal y Rico, faleceu e quedáronlle tres fillas, Pilar, Isabel e Amalia, das cales Pilar e Amalia vivían no intre do testamento co seu avó.

En segundas nupcias casou con Petra Enríquez, con quen neste documento só contabiliza tres fillos, Ricardo, Manuel e Sofía, o primeiro falecido logo de ter casado con Dolores Capua, de Madrid, e con quen tivo pola súa vez outros tres fillos, Ricardo, Manuel e Andrés, residentes en Madrid, onde reside así mesmo o propio Manuel Curros Enríquez, está tamén fóra do fogar do testamentario a súa filla Sofía.

Así mesmo, o propio testamento explica algunas das claves ata agora descoñecidas da casa e da circunstancia anacrónica da súa adquisición en 1857, que non explicaría o nacemento do poeta nela, pero que si comeza a explicarse ó ler a descripción dunha adquisición de madeira por parte de José María Curros precisamente para levar a cabo a construción do edificio:

Di así:

(...) con objeto de tener casa en esta villa traté de comprar madera ya desde el año 1840 y lo hice de varios lotes de castaño sitos en los pueblos de Ansemil, San Martín Domés, Gandarela y otros puntos, que puesta en disposición de obrar la conservé hasta que habiendo comprado a Miguel Barreiros, vecino que fue de esta villa, terreno suficiente para ella y una huerta en las Traseras de la calle del Rollo, hoy del Príncipe, en Marzo de 1846, teniendo ya partida gran porción de piedra se empezó a obrar como se reconocen las paredes, pero como posteriormente compré la en que habitó, que estaba empezada a hacer, se invirtieron en ella -y en otra que hice unida a ella por su trasera con cocina y patio- la mayor parte de dicha madera y piedra, lo mismo que en la que tengo sita en la Piedra de la Moa (...).

Portada do testamento de José María Curros

9 de decembro de 1888. Morre José María Curros: Tan só 10 días despois de asinar o testamento, con todo atado e ben atado, á unha da tarde morre José María Curros. Contaba naquel intre 88 anos. Xa de volta en Madrid, traballando no xornal *El País* e vendo o seu prestixio literario instalado en altos cumes, Curros recibe a noticia posiblemente sen moito entusiasmo afectivo. Sen embargo, a nova obríga a trasladarse a Celanova, onde permanece algo máis de dous meses. Nunha carta datada o 20 de febreiro do 89, que o xornalista portugués Viale Moutinho reproducio no especial *Curros Enríquez: Crebar as liras*, editado polo xornal *A Nosa Terra*, o poeta faille saber o suceso ó escritor portugués Luís de Magalhães, indicándolle: "Mi querido amigo: su estimada firma y atenta carta de fecha 12 de enero último no me fue entregada hasta el 10 del

corriente. El 9 de diciembre falleció mi padre en Celanova (Galicia) y con este infiusto motivo tuve que abandonar inmediatamente Madrid para trasladarme a la aldea, donde pasé estos meses agobiado de tristezas y faenas improbas".

Non hai constancia documental da súa presencia durante este tempo en Celanova, aínda que é posible que parte deste tempo o dedicase a arranxar algúns destes problemas familiares cualificados con tanto eufemismo como "faenas improbas".

Malia que a mirada do vello Calcorra pasara, incluso nos momentos finais, de esguello polas barbas do poeta e aínda que o propio Manuel deixara escrito nun dos seus poemas aquello de "eu, que non herdei xardíns, nin hortas teño", a verdade é que, non moito, pero algo tócalle no testamento e é de supor que esas serían as "faenas improbas" que o retiveron eses dous meses en Celanova.

Sirva como demostración do dito a reproducción do punto décimo do devandito testamento do pai, que di: "Después de pagado y satisfecho todo lo expuesto, en el remanente de mi herencia instituyo por únicos y universales herederos a mis hijos y nietos, los mencionados don Manuel, doña Sofía, doña Pilar, doña Isabel y doña Amalia, las tres en representación de su madre doña Socorro, y a don Ricardo, don Manuel y don Andrés, en la de su padre el don Ricardo, para que sin pleito ni disputa la dividan y la lleven".

B) Segunda etapa: A casa sen José María Curros

12 de outubro de 1891. Empezan as divisións: É de supor que despois de ter lido e relido máis dunha vez o documento das derradeiras vontades do patriarca, todos os herdeiros empecen a pór en orde as propiedades que, por decreto do Calcorra, a uns e outros lles pertencen. Así, nesta data o Rexistro da Propiedade empeza a recoller as partillas e unha parte da casa é inscrita a nome de Sofía Curros Enríquez. É a seguinte: “En el primer piso la sala grande con su despacho bajo de ella, el cuarto de la escalera y corredor de piedra con su bajo también, el cuarto junto a la escalera y la cuadra de la tulla, patio y retrete. Linda Este, la calle del Príncipe, Sur, el callejón abierto, Norte, resto de la casa de los herederos de don Ricardo Curros y Oeste, patio y corredor de doña Pilar, doña Amalia y doña Isabel de la Cal”.

Esta inscrición realizaase “por auto de 8 de junio último que dictó el señor juez de Primera Instancia de este Partido, don Julián Martínez Jimeno”, que queda “deslindada a favor de doña Sofía Curros Enríquez, vecina de esta villa, y de las tres que indica la nota marginal, como dueña de ella hace aproximadamente siete meses, por herencia de su padre don José María Curros Vázquez”.

5 de xaneiro de 1892. Sofía vende a súa parte: Despois dalgunha disputa entre as partes, que supón a apertura dun proceso xudicial e a execución dalgunha acta de deslinde, amais da repartición da parte que lle tocou a Ricardo entre a súa irmá Sofía, e as tres sobriñas desta pola rama de Socorro –a descendente do primeiro matrimonio–, que son as que máis beneficiadas saen do testamento, “En prueba del afecto que me merecen mis tres expresadas nietas Pilar, Isabel y Amalia, quienes diferentes veces me han asistido y cuidado con el esmero y cariño que podía desear, como hoy lo están haciendo la primera y la última...”, a casa queda definitivamente dividida en dúas partes: unha, propiedade de Sofía Curros Enríquez, e a outra das tres netas referidas.

Sofía Curros Enríquez, de 28 anos de idade, veciña de Celanova, casada con Camilo Bugallo González, de 29 anos, propietario e tamén veciño de Celanova, non deixa pasar moito tempo

e con esta data vénndelle a súa parte a Benjamín Martínez Freire, “casado, hornero, de 49 anos de edad y vecino de la Calle Arenal”, polo prezo de 1.500 pesetas, “de las cuales 770 las recibió la vendedora en el acto de otorgamiento de la escritura que se estracta del comprador en moneda de plata y el resto al completo ya lo recibió antes de tal otorgamiento (...”).

Neste contrato aparecen algúns condicionantes que paga a pena reproducir porque dalgún xeito son substanciais para entender o futuro da casa:

Que lo atrás vendido es con todos los derechos y posesiones anexas, incluso el derecho de pasear y tomar el fresco o el sol por debajo del parral que está en la trasera de dicha casa y a lo largo del muro que está al Sur.

1893. Curros abandona Madrid: Cansado probablemente da vida familiar e da vida profesional de Madrid, Curros decide abandonar a capital de España e volve a Galicia, onde pasa unha tempada visitando a amigos e familiares, entre eles ó seu cuñado Isidoro de la Cal y Rico, o pai de Pilar, Isabel e Amalia, que naquel intre exerce de Secretario do Xulgado Municipal de Viana do Bolo.

22 de febreiro de 1894. Parte para A Habana: Dende o peirao da Coruña, no vapor María Cristina, Manuel Curros parte para A Habana

7 de xaneiro de 1902. Segregación de parte da horta: Como xa foi dito, do predio anteriormente descrito segréganse 1 área e 19 centiáreas que pasan a ser propiedade de Pilar, Amalia e Isabel de la Cal Curros, en virtude dun expediente posesorio aprobado polo xuíz de Primeira Instancia de Celanova, e resolución que contesta á demanda formulada polas netas de Curros, perante o erro rexistral que lle outorgaba toda a horta da Casa de Curros á súa tía Sofía.

7 de febreiro de 1902. Segunda hipoteca: Mientras a irmá do poeta, Sofía, decide desfacerse pola vía rápida da parte da casa que lle tocara en herdanza, as súas sobriñas, beneficiarias da outra parte da edificación, tardan algo máis en dispoñer dela e incluso

acaban vénndose na obriga de hipotecala por segunda vez, do mesmo xeito que xa lle acontecera anos atrás ó seu avó, cando nin sequera algúns dos seus tíos, nin moito menos elas, naceran.

As actividades mercantís do home de Pilar, o comerciante ourensán Serafín Feijoo, son as que provocan esta segunda hipoteca. Unha hipoteca que se fai “en garantía de la cantidad total de cinco mil pesetas que don Manuel Pereiro Rey, de 60 años de edad, casado, banquero y vecino de la susodicha ciudad, la citada antes del acto de otorgamiento de la escritura de que se trata el del don Serafín Feijoo en diferentes veces ha adelantado para atender al pago de letras y pagarés en sus operaciones mercantiles, debiendo responder la finca, digo las porciones de que se trata, de 4.550 pesetas”.

Abril de 1904: Curros regresa de Cuba: Fuxindo do “perpetuo naufragio” en que convivira ó longo dos anos en Madrid, Ourense e Madrid, e despois de dez anos recreando unha nova vida na Habana, onde as cousas tampouco lle foron mellor, o poeta decide facer unha viaxe de volta a España. Serían cinco meses de estadía durante os que a sociedade civil e literaria galega lle organizaría o gran acto de coroación poética do 21 de outubro no Teatro Principal da Coruña, onde a Galicia intelectual se rendería ós seus pés de poeta. Durante este tempo, ademais de pasar por Madrid, onda a súa dona, aproveita para visitar a moitos amigos e familiares. É de supor que tamén pasa por Celanova, xa que si se rexistra a súa estadía en Cortegada, na casa do seu amigo José Ogea, no Balneario de Mondariz, na tumba de Rosalía, en Ourense, onde se reconcilia con Lamas Carvajal, etc.

23 de outubro de 1904. O poeta volve á illa: Dous días despois da xornada poética do Teatro Principal da Coruña, dende a cidade que o elevara en vida ó máis alto grao da mitoloxía poética galega, parte de novo para Cuba, deixando entre os coruñeses este canto:

E... ¿quen son eu? Un poeta,
ou, como quen di, un paxaro
a quen tallaron o bico

cando empezaba o seu canto;
e que, dende aquela, mudo,
dos patrios eidos xotado,
por longas terras e mares
arrastra as ás sangrando.

7 de marzo de 1908. A morte do poeta: Enfrontado con boa parte da colonia galega na Habana e marcado polo fado do expatriado –“dos patrios eidos xotado”, laiábase na Coruña-, Curros Enríquez morre na clínica Covadonga do Centro Asturiano da Habana. A partir de aquí o home convértese en mito e os receos que en vida xerara a súa complexa e difícil personalidade, excedidos pola peneira do máis alá, transfórmanse nunha devoción que roza a relixiosidade popular. En Celanova o seu pasamento non pasa desapercibido, evidentemente unha representación corporativa, co seu alcalde, José Fernández Feijóo á fronte, acompañada dalgúns persoeiros relevantes da vila, viaxan á Coruña para recibir as exequias fúnebres que chegaron á baía a bordo do “Alfonso XIII”, “en soberbia caja de caoba envuelta en la bandera de Cuba”.

Segundo describe con todo luxo de detalles o xornal *A Nosa Terra* do 7 de abril, o cadáver do poeta foi recibido polo fillo maior deste, Adelardo. “Cambiados los saludos –recolle o xornalista–, fue presentado el hijo mayor del infortunado Curros, que, como hemos dicho, llegó á La Coruña para recibir los restos de su padre. La presencia del simpático joven dio lugar a una escena dolorosa, en la que todos tomaron sincera participación”.

Fotografía inédita de Curros Enríquez de corpo presente na cidade da Coruña

6 de xuño de 1908. Reacción tardía en Celanova: Aínda que a representación municipal estivo alí, algunhas desavinzas de criterio debeu haber entre os mandatarios locais porque ata o día 6 de xuño, é dicir, dous meses despois do soterramento, o Concello non sei fai eco do acontecemento, e non porque non teña mantido reunións no medio, xa que se poden contabilizar ata media ducia delas abordando asuntos da vida cotiá, e case outra media ducia de providencias do secretario facéndose eco daquelas que non puideron ter lugar por non haber quórum suficiente. Paga a pena, entón,

reproducir o acordo do 13 de xuño, porque neste aspecto resulta certamente clarificador:

... Por la presidencia se manifestó a la corporación que en vista de la invitación que le hizo el Alcalde del Excelentísimo Ayuntamiento de la Coruña, y de la opinión de los señores Concejales que concurrieron a esta Sala Capitular el día 28 de Marzo último, para celebrar la correspondiente sesión ordinaria, que no pudo efectuarse por falta de número suficiente, y dada la urgencia del caso, acordó asistir en unión del Concejal don Nivardo Regueiro, del Registrador de la Propiedad de este Partido don Manuel Lezón, acompañados del letrado residente en aquella ciudad, don Eduardo Méndez Brandón, a los funerales del insigne poeta hijo de este pueblo, Manuel Curros Enríquez, que tuvieron lugar a las tres de la tarde del día 2 de abril último, cuyo fallecimiento tuvo lugar en la isla de Cuba. (...) La corporación, después de una breve y amistosa deliberación, por unanimidad acuerda: 1) Aprobar en todas sus partes, y hacer suyos los acuerdos tomados por el Alcalde Presidente de este Ayuntamiento, encaminados a enaltecer la memoria del insigne poeta Curros Enríquez. 2) Hacer constar el más profundo sentimiento por la pérdida de tan esclarecido hijo de este pueblo. 3) Que se haga constar en acta el mayor agradecimiento de esta Corporación para el Señor Alcalde de la Coruña y demás autoridades, así como para el dignísimo Presidente del Centro Cultural Gallego la habana y demás que desde dicha capital acompañaron el cadáver del insigne Curros Enríquez, y 4) Que todos los gastos que se hubiesen ocasionado a la Comisión de que se trata le sean abonados por cuenta del presupuesto municipal de este Ayuntamiento...

Visto isto, resulta cando menos sorprendente que a Corporación municipal tardara dous meses en “hacer constar el más profundo sentimiento por la pérdida de tan esclarecido hijo de este pueblo”. A verdade é que lles deu tempo para pensalo.

6 de novembro de 1908. A casa como referente, a primeira placa: Perdendo unha nova oportunidade de estar á altura das circunstancias, a corporación municipal deixa que a primeira iniciativa que lle daría sentido futuro á casa como espacio público de reivindicación da figura do poeta chegue novamente de fóra, tratán-

do de non perder o paso nun desfile que semellaba que lle quedaba ancho a José Fernández Feijóo e os seus concelleiros.

Sen outra saída, pois, que a de sumarse ás homenaxes, a corporación informa:

Que el próximo día seis de diciembre inmediato será el señalado para el descubrimiento de una lápida conmemorativa del poeta eximio, hijo predilecto de este pueblo, Manuel Curros Enríquez, en la casa donde nació, cuya lápida será costeada por los orensanos residentes en Cuba, admiradores entusiastas de nuestras legítimas glorias, por cuya razón se está en el caso de adoptar alguna resolución encaminada a solemnizar todo lo posible el grandioso acto que va a celebrarse, y la Corporación, después de una breve y amistosa deliberación, por unanimidad acuerda: 1) Que al acto de que se trata asista la misma en su totalidad, invitando así también al digno representante por este distrito, excelentísimo señor don Senén Canido y Pardo, al ilustrísimo señor Gobernador Civil de la provincia, a la Diputación provincial, a los señores alcaldes de las cuatro provincias de esta Región, especialmente a los de sus capitales, a los dignísimos hijos de este pueblo, excelentísimo señor Cesáreo Fernández Losada, don José Porras Menéndez, don Manuel Lezón Fernández, don Alfonso y don Julio Fernández Feijóo, don Eduardo, don Emilio y don Constantino Méndez Brandón, a la familia del ilustre poeta, a los escritores gallegos, a toda la prensa regional y en fin a todos las demás autoridades de alguna significación, sin dejar en el olvido el Centro Gallego en la Habana y en su representación, al señor don Alfredo Nan de Allariz, y a todas las autoridades civiles y militares de la localidad y Colegio de los PP. Escolapios...

É dicir, a todos menos a unha vila que finalmente sería a que enchería a rúa para arroupar a memoria do seu poeta.

Acto de colocación da primeira placa na casa, custeada polos ourensáns residentes na Habana (6 outubro 1908)

2 de marzo de 1909. A rúa pasa a chamarse Curros Enríquez: Aínda tivo que pasar praticamente un ano, e que outras localidades como A Coruña ou Vigo se adiantasen de novo no camiño, para que finalmente a corporación municipal celanovesa reaccionase e acordase inmortalizar ó poeta na súa vila natal, outorgándolle o seu nome á rúa onde estaba situada a casa familiar dos Curros Enríquez. A favor dos concelleiros, neste caso, hai que dicir que non se presentaba nada dodata a cuestión de poder darlle o nome de Curros á rúa que outrora fora do Príncipe e denantes áinda do Rollo; había que quitarlle, e non é pouco, o nome do rei Alfonso XIII.

Pero volvamos botar man da acta plenaria, porque a retórica non ten desperdicio:

Seguidamente el señor Alcalde Presidente, constituyéndose en fiel intérprete de los sentimientos y aspiraciones del pueblo que

representa, sometió a la Corporación el pensamiento de dar a la calle donde nació el inmortal poeta Curros Enríquez, su hijo esclarecido, nombre tan ilustre, perpetuando con ello su memoria y pagando en parte, sin perjuicio de otros más significativos homenajes, a semejanza de los de La Coruña y Vigo, proyectan la deuda de honor que con el llorado vate tiene contraída.

Puesta a debate la proposición de que se trata, los señores Concejales, tras breve deliberación,

Considerando que los méritos extraordinarios del ilustre muerto, cuya personalidad ingente culmina con los centelleos de altísima inspiración en la poesía regional y en el periodismo, donde dejó hondas huellas y rastros luminosos, méritos reconocidos por propios y extraños.

Considerando que él emana en su labor poética el genio de la raza céltica, siendo el cantor inspiradísimo de "Aires da miña terra", y con ellos, de los sentimientos y leyendas de su bien amada Galicia, cuyos dolores y desventuras de cuerpo y alma tan hondamente repercutieron en su lira excelsa, por modo tal que así con rara unanimidad lo proclaman la crítica literaria y la admiración de sus coterráneos presentes y ausentes en los países hispano americanos, sienten por gloria tan legítima, honrando su memoria con la creación de estatuas y grupos escolares en proyecto.

Considerando que es, el de que se trata, uno de los casos que más justifican la variación del nombre de la calle en que vio la luz por vez primera el muerto insigne y que por ello, lejos de infringirse, se acata en su letra y espíritu, la Real Orden de 18 de Marzo de 1904, (...)

Considerando que los sentimientos monárquicos y dinásticos que tanto distinguen a esta villa y corporación que la representa, requieren que el nombre augusto de Alfonso XIII, que en la actualidad lleva la mencionada vía, quede grabado en otra de las calles más importantes de la población que dé entrada a la misma, le sirve como acto de adhesión inquebrantable al trono que simboliza glorias del pasado y esperanzas bien fundadas de engrandecimiento futuro.

El Ayuntamiento, por unanimidad, acuerda:

- 1) Que en el más breve plazo posible se proceda a escultir el nombre del egregio poeta celanovense, como una de las más legítimas

glorias de Galicia y de España entera, en la calle donde nació, comunicando al acto la mayor solemnidad posible como ofrenda de amor y de veneración a su memoria imborrable, a la vez que para ejemplo de las generaciones presentes y de las venideras e invitando al efecto a este acto, que con la oportuna antelación se anuncie al vecindario ansioso de asociarse con fervor y entusiasmo a ese homenaje, precursor de otro de significación más alta y gloriosa.

2) Que el nombre augusto de nuestro bien amado monarca, que con tanta gloria y bien de sus súbditos rige desde el Trono los destinos de la Patria, nombre que actualmente lleva la referida calle, se traslade a una de las que da paso a la población y en la actualidad lleve el nombre de Calle del Arenal, dando principio en la casa de la pertenencia de don Manuel Fernández Suárez, y término en la de los herederos de don Miguel Rodríguez Villariño (...).

É de supor que Curros daría por ben pagada a espera se fose sabedor de que ó final sería quen de eclipsar o nome do mesmísimo rei de España.

Celanova.—Acto de darse el nome de «Curros Enríquez» á una de las calles de aquella localidad.
(Fotografía Agustín Álvarez)

Acto de imposición do nome de Curros Enríquez á rúa onde está a casa

31 de xullo de 1921. Pонсе á venda a Casa: Mentre as homenaxes e os recordos anuais se suceden cada vez que chega o mes de marzo, a casa segue o seu rumbo solitaria, camiño dun silencio que había manterse xordo áinda moitos anos. Coa presencia dun matrimonio alleo á familia –o formado por Benjamín Martínez Freire e a súa dona– dentro do fogar do vello Calcorra e cos herdeiros deste que áinda manteñen parte da propiedade residindo fóra de Celanova, non é de estrañar que a sobriña do poeta, Pilar, e o seu home, Serafín Feijoo, que xa se viran na obriga de hipotecala para saldar problemas económicos importantes, acaben anunciando a súa venda. Entre este ano e 1924, o xornal *La Región* faise eco da oferta en diversas ocasións, o que xera –novamente o mundo da emigración érguese en defensor da memoria do escritor– a reacción dos ourensáns residentes na Habana, que fan unha chamada á colaboración para se faceren co edificio. A parte de casa que sae á venda consta de 24 departamentos e horta e o prezo de saída é de 10 mil pesetas, segundo informa o comerciante referido, Serafín Feijoo.

4 de outubro de 1921. Empeza a mobilización en Cuba: A nova, como queda dito, chega á Habana e o xornal *Heraldo de Galicia* deste día faise eco a través dunha chamada “a los orensanos en particular y a los gallegos en general, radicados en Cuba”. Di así:

En el número 44 de “Heraldo de Galicia” se publicó la noticia, tomada de un diario de Orense, de que la casa en donde nació en Celanova el inmortal poeta Curros Enríquez, está puesta en venta por la cantidad de diez mil pesetas. Mucho nos ha llamado la atención este hecho. Y nos la ha llamado, porque nunca hubiéramos pensado que la casa en que nació Curros se encontrase a estas alturas, como se encuentra: en espera de un comprador. Nosotros suponíamos que de no ser de los familiares de Curros Enríquez, que la podían guardar como recuerdo de familia, debía ser del municipio de Celanova, para dedicarla, sino a escuela porque no reúna condiciones apropiadas, por lo menos a monumento nacional. Es lo menos que pudiera hacer su municipio.

En virtud de que no se ha hecho esto y de que los redentores (¿?) de nuestra Patria no levantaron su voz en toda Galicia para adquirirla, aunque fuera por suscripción regional, para convertirla en monumento de nuestras glorias, nosotros invitamos, particularmente a los orensanos y en general, a todos los gallegos, a que, dándole la importancia que el caso requiere, se celebre una reunión cuanto antes, convocada por cualquier entidad o grupo de individuos que simpaticen con la idea de que la casa en que nació Curros Enríquez debe de nacionalizarse y convertirse en una especie de Meca de nuestras redenciones, por ser el inmortal bardo el más grande cantor de nuestras libertades y por haber desenterrado a nuestro dulce idioma de las polvorrientas bibliotecas, embelleciéndolo con imágenes sublimes de epopeya y adornándolo de delicadas y armoniosas estrofas, para ver si de ella, ya por suscripción general, bien por donación espontánea de algún paisano nuestro, se consigue comprar la casa referida para dedicarla a colegio, si es que reúne condiciones, o monumento nacional gallego.

Diez mil pesetas no son tantos pesos para que un pequeño esfuerzo hecho por todos los gallegos de Cuba, no los podamos reunir para impedir que esa casa pase a manos extrañas y se pierda el valor histórico que representa para los ideales galleguistas.

Por de pronto, incondicionalmente, ofrecemos las columnas de estas publicaciones para la consecución de tan hermosa idea.

Tienen la palabra los orensanos, en particular y en general todos los gallegos en Cuba.

12 de febreiro de 1922. Primeiras negociacións: Como consecuencia a este movemento, representantes designados pola sociedade Unión Orensana de La Habana desprázanse a Celanova e Ourense para achegar posturas cos familiares e tratar de facerse coa casa co fin de instalar unha biblioteca ou unha escola. Paralelamente tamén se comeza a falar da posibilidade de instalar unha estatua.

28 de agosto de 1926. A Unión Orensana outorga un poder para mercar a casa: Realizados os contactos previos coa familia, o presidente da sociedade Unión Orensana, o ourensán José Añel González, e o secretario desta, o pontevedrés Rafael Romano García, outórganlle un poder notarial a favor do ourensán Modesto Fernández Román, para “en nombre y representación de la socie-

dad Unión Orensana compre para la misma la casa solariega de los Curros Enríquez, situada en la villa de Celanova, provincia de Ourense, España, bien en su totalidad o bien adquiriendo participaciones de la misma, lo cual realizara por los precios y condiciones que estime convenientes y beneficiosas para la sociedad, pagando el precio bien de contado, bien a plazos o bien garantizándolo con hipoteca de la casa o de las participaciones que adquiera (...)".

Dous días antes, a xunta directiva da sociedade Unión Orensana mantivera unha reunión para abordar este asunto, que queda reflectido na correspondente acta do acordo, do seguinte xeito:

... después de una amplia discusión y convencida la General de la gloria que para la Unión Orensana sería la compra de dicha casa, reliquia histórica de inapreciable valor, por ser la cuna del más grande de los poetas galaicos y del más viril de los gallegos, se acuerda en medio del mayor entusiasmo y por unanimidad reanudar los trabajos y adquirir de una vez la vieja casa solariega de los Curros Enríquez en Celanova...

22 de xaneiro de 1927: Xestións para a colocación dun monumento a Curros: Paralelamente ás xestións da Habana e probablemente animados polo entusiasmo que a Galicia da diáspora está manifestando en todos os niveis coa memoria do escritor, a Sociedad Cultural “Curros Enríquez” de Celanova solicita autorización do Concello para colocar a primeira pedra do monumento que lembrará ó “esclarecido hijo de la misma y sabio poeta” na súa vila natal, ainda que o Concello reserva para si o derecho de decidir o seu asentamento, que ó final resulta ser fronte á Alameda, no corazón dos xardíns que hoxe tamén levan o nome do poeta. E non só iso, senón que, xa embalados co decurso dos acontecementos, deciden tamén nomear fillo adoptivo de Celanova ó alcalde da Coruña e futuro presidente da Real Academia Galega, Manuel Casás Fernández, por ser “el primero que contribuyó en premiar cual merecía la labor del ilustre poeta

y una vez éste fallecido, gracias a sus esfuerzos se consiguió que los restos mortales del ilustre bardo descansen en tierras gallegas”.

2 de abril de 1927: Consonte este sentimento xa común de tratar de estar á altura das consecuencias co que Manuel Curros representara en vida para o pobo galego, o 2 de abril dese mesmo ano, perante o notario Luis Costa Figueras, Pilar e Amalia de la Cal Rico y Curros, sobriñas do escritor e herdeiras directas do seu avó José María Curros, asinan a escritura de venda “por valor de 16 mil pesetas..., de las cuales el comprador entrega en este momento a cada una de las vendedoras cinco mil pesetas, en total diez mil... Las restantes seis mil pesetas quedan aplazadas y serán satisfechas a las vendedoras a razón de tres mil pesetas a cada una, dentro del término de dos años...”, as porcions de casa que de seguido se describen:

En la casa número 24 antiguo y veinte moderno de la calle de Alfonso XIII, hoy de Curros Enríquez, de la villa de Celanova...

a) El segundo piso y desván con más una habitación dividida en tres departamentos hacia el Sur y Oeste en el primer piso o principal, con su bajo destinado a cuadra, una bodega a la entrada, también principal y una pequeña huerta adyacente por la espalda a dicha habitación, de una área y diecinueve centíreas.

b) Una suerte en el bajo y primer piso de unas ochenta centíreas, poco más o menos, o sea, en la planta baja una tienda con su trastienda, una cuadra y una bodega, y en el (primer) piso principal dos habitaciones unidas y dos separadas con sus puertas a los pasillos...

Chegados aquí, resulta obligatorio posicionármonos e lembrar que a outra parte da casa xa fora vendida a Benjamín Martínez, que posteriormente lla deixaría en herdanza á súa filla, Peregrina Martínez, que viviría soa durante moitos anos e acabaría deixándolle como heridade a Jesús González Campos e á súa dona –pais da última propietaria– en compensación por tela coidado ata

os derradeiros días da súa vida. Pero isto verémolo máis polo miúdo, más adiante.

3 de maio de 1927. Unha pensión para a muller de Curros: Que a situación económica na que quedara a muller de Curros en Madrid non era nada boa era do coñecemento de todos cantes tiveran algunha relación con el. Baseándose nisto e nun telegrama do alcalde da Coruña –como se ve Manuel Casás continuaba liderando as iniciativas en favor de Curros– a Deputación Provincial de Ourense decide concederlle “a Modesta Vázquez, viuda del insigne e ilustre poeta Curros Enríquez, la pensión vitalicia de doscientas cincuenta pesetas anuales...”.

11 de agosto de 1934. Inauguración do monumento na Coruña: Cos anos e coas lóxicas variacións persoais provocadas polo tempo, a corporación municipal acabará por asumir as súas obrigas con Curros e, co fin de manterse á altura das circunstancias, o alcalde en funcións deste momento, Alberto Moreiras, e o secretario do Concello, José Reza Ulloa, desprázanse á Coruña para participar na inauguración do monumento que a cidade coruñesa lle levantou ó escritor, obra de Francisco Asorey, e na que participou o mesmísimo presidente da República, Manuel Azaña.

26 de maio de 1935. A casa como centro de peregrinación: Aínda sen estar acondicionada para iso, e cunha parte en mans dun particular alleo completamente ós sentimientos literarios de Galicia, a casa convértese nun centro de peregrinación obrigado para todos aqueles que se achegan por algúns motivo cultural a Celanova. O xornal *La Zarpa* do 29 de maio deste ano informa dunha velada que a Coral De Ruada celebrou o domingo anterior en Celanova, precisamente no Teatro Curros Enríquez, e di:

...Seguidamente De Ruada, acompañado de las autoridades y del pueblo dirigióse a la casa donde nació el insigne vate Curros Enríquez y después de depositar unos magníficos ramos de claveles con preciosos lazos de cintas de seda azul y blanca, entona las notas recias y vibrantes del Himno gallego, que fue muy aplaudido. A continuación, el conocido galleguista y notable orador don José Velo,

desde una ventana de la casa, pronunció un notable e inspiradísimo discurso, entonando las glorias del inspirado poeta y dando las gracias a De Ruada por esta ofrenda, manifestación espontánea de los orensanos a su ilustre poeta, el poeta de la raza, el gran Curros Enríquez. De Ruada recibió grandes felicitaciones por este gesto que le honra.

E non sería esta a única vez que a vila acolle manifestacións populares e multitudinarias fronte á fachada da casa soar dos Curros Enríquez, xa que o día 13 de outubro dese mesmo ano as Mocedades Galeguistas de Celanova convocan a toda a militancia galega nun acto que o xornal *A Nosa Terra* contabilizaría con máis de 4 mil participantes. Se cadra non foron tantos, pero o que si é certo é que o encontro da mocidade galega rematou cun grande acto diante da casa do poeta, no que falaron, entre outros, Pepe Velo, Celso Emilio e Francisco Fernández Del Riego.

Eran tempos afervoados, estes. Pero non había tardar moito a guerra coa súa nocturna música do silencio.

C) Terceira etapa: Fúndase o Patronato Pro-Casa de Curros

11 de maio de 1951. Continúan as penurias económicas dos Curros: O tempo pasa e as penurias económicas da familia que deixara tras de si o poeta continúan a afogar as súas existencias. Morta a súa muller, Modesta, o concello de Celanova faise eco da necesidade “de contribuir con una aportación para el sostenimiento de don Adelardo Curros Vázquez y de su esposa, por tratarse de dos personas de avanzada edad e hijos del vate gallego don Manuel Curros Enríquez, hijo de esta villa” e acordan “como recuerdo a tal ilustre hijo de esta villa, contribuir con 1.200 pesetas anuales a tal objeto...”.

Aínda que más explícito resulta o escrito redactado por José F. Gallego na revista *Posío. Artes y Letras* do 2 de febreiro dese mesmo ano, ó abeiro dunha información en que se falaba de que o fillo de Curros estaba traballando na escenificación de *A Virxe do Cristal*:

En un asilo de Orihuela vive, con su mujer enferma, el hijo de Curros Enríquez. La prensa madrileña y, antes ya, los periódicos gallegos se hicieron eco de la triste situación en que se encuentra don Adelardo Curros Vázquez, próximo ya a los ochenta años. Nadie recogió hasta ahora las excitaciones de la prensa. Tampoco dieron resultado las gestiones encaminadas a ofrecer al hijo de Curros un albergue decoroso en Celanova, en la casa en que nació su padre, parte de la cual fue adquirida por los orensanos de La Habana, respondiendo a una iniciativa nuestra en "El Diario Español" de la capital cubana. Con el propósito de comprar el resto de la casa y ponerla a disposición del hijo de Curros, que mostró deseos de acabar en Celanova sus días, estuvo el verano pasado una Comisión del Centro Gallego de La Habana. Dificultades surgidas a última hora impidieron la adquisición. Cabe esperar que las gestiones se reanuden y tengan el éxito apetecido.

Ou incluso este outro, datado en agosto de 1949:

Firmado Adelardo Curros Vázquez, de 76 años, residente en el Asilo de Ancianos Desamparados de Orihuela (Alicante) en unión de su esposa.

Alén disto, os concelleiros de Celanova acordan tamén contribuír con 10 mil pesetas ós actos da homenaxe do centenario e á instalación do monumento.

15 de setembro de 1951. Chega o centenario do poeta: Quince anos despois de que as liberdades da República se transformaran en morte e xenreira, o réxime franquista faría un pequeno alto no camiño dos recortes de todo canto tivera que ver con Galicia como sentimento e permite a celebración dos actos do centenario do nacemento do escritor. Uns actos que teñen lugar entre os días 14 e 16 de setembro e que cristalizan coa inauguración do monumento de Asorey, no mesmo lugar onde no ano 27 fora colocada a primeira pedra, e con senllas reunións da Real Academia Galega, na que toman posesión das súas cadeiras Xaquín Lorenzo e Ferro Couselo

Os netos de Curros cun cadro do seu avó nos actos do Centenario, en setembro de 1951

Manuel Casás no acto de inauguración do monumento de Celanova. Setembro de 1951

Acto institucional do Centenario de Curros, no Claustro do Poleiro. Entre as autoridades políticas, militares e académicas está Otero Pedrayo

Independentemente das moitas noticias que sobre este acto publicou a prensa e dos comentarios realizados para a ocasión por autores como Álvaro Cunqueiro, Eugenio Montes ou Celso Emilio Ferreiro, expoñemos aquí a visión local que sobre este recolleu a corporación municipal o día 21 de setembro:

Por el señor alcalde se expone a los concurrentes que está latente en la memoria de los miembros que componen esta corporación municipal y de todo el pueblo en general los momentos de viva emoción que hemos pasado con motivo del centenario de Curros Enríquez, en el que el pueblo en masa tributó fervientemente y emotivo recuerdo a aquel inmortal poeta cuyos primeros latidos de su existencia recogió en esta villa y que al cumplir el centenario de su nacimiento, hemos contribuido con los inolvidables actos celebrados en esta villa el día dieciséis del actual a aquel memorable hecho.

Para el éxito de aquellos no debe olvidarse los continuos desvelos llevados a cabo por la Comisión encargada de su organización, que dada la magnitud del acto, en contraposición con el pequeño marco en que había de encuadrarse, hubo de luchar con grandes dificultades

que al fin se vieron coronadas por el éxito más rotundo, contribuyendo a ello las entidades corporativas, culturales y sociales en sus distintos aspectos, autoridades civiles y militares de esta provincia y personal de tan alto relieve, como la de nuestro paisano orensano, mantenedor del acto literario, ilustrísimo señor don Ramón Otero Pedrayo.

No cumpliríamos con los dictados de nuestra conciencia, que impone ahora el imperativo categórico de la gratitud debida a la muy noble y muy leal ciudad de La Coruña, a ese pueblo hermano, que es grande y lo será más por que siente, ama y acata las grandezas inmateriales, esa ciudad a la que el poeta celanovense amaba con acervado cariño, llamándole “nai cariñosa” en las sentidas estrofas de su poema “sáudo á meiga cibdá” que ciñó en la noche del 21 de octubre de 1904 las sienes del bardo gallego con la valiosa corona de plata y oro, días antes de emprender su postrero viaje a la isla de Cuba, y supo cuatro años después acoger como madre cariñosa sus sagrados restos que hoy con el amor, el respeto y la veneración de todos los coruñeses guarda en su regazo. Y esta culta ciudad herculina, “terra de peitos fidalgos”, como le llamó nuestro Curros, se sumó inmediatamente con todo su entusiasmo a los solemnes actos que con motivo del Centenario del nacimiento del poeta, se celebraron en esta histórica villa, enviando su dignísimo alcalde Alfonso Molina expresivo mensaje de salutación y admiración cariñosísima y un emisario tan insigne como don Rafael del Río, teniente de alcalde de aquel excelentísimo Ayuntamiento.

Mención singular merece la presencia en aquellos actos, del muy ilustre hijo de Galicia y dignísimo presidente de la Real Academia Gallega, don Manuel Casás, a quien tanto se quiere y admira en esta villa; fraternal amigo de Curros Enríquez, nunca regateó trabajos, desvelos y sacrificios para concurrir a los diversos actos que aquí se celebraron para enaltecer y glorificar la memoria del inmortal cantor. Y del emotivo y magistral discurso pronunciado por Casás en la tarde del día 16 de septiembre. En el acto solemne del descubrimiento del monumento a Curros quedará en todas estas gentes de la villa de San Rosendo el recuerdo imperecedero, pues el venerable anciano durante su hermosa oración hizo llorar dos veces a los habitantes de este hermoso valle de Celanova.

Y finalmente los heraldos enviados por la excelentísima Diputación Provincial herculina y “Coro de Cantigas da Terra”, que se sumaron a dicho acto, son acreedores también de nuestro más sincero

agradecimiento, haciéndonos recordar este último con sus canciones gallegas y estrofas que en su lira de poeta cantó el muy ilustre hijo de esta villa, Manuel Curros Enríquez.

O agradecemento tamén o fan extensible os concelleiros celanovenses “a los coros gallegos de Ourense, Os Enxebres y De Ruada”.

Realmente a xornada do 16 de setembro foi un día de verdadeira devoción popular cara a Curros Enríquez. Hai documentación gráfica que así o testemuña. Sen embargo, a casa seguía pechada ou en mans alleas.

Pechémola, pois, cunha copla popular inédita, escrita polo irmán de Celso Emilio, o procurador Pepe Ferreiro:

Curros, en bronce fundido
quedas huxe inaugurado.
O sitio é bo, nada falta,
o peito na pedra erguido
i alá, de frente, Penalta.
Pra traguerche compañía,
puxéronte entre palmeiras,
has ter xardín un día,
con balaustradas nas beiras.
E nos días de feirón,
co bigote retorcido,
escoitarás coplas de cego,
chéirache o pulpo cocido
i ouvirás falar galego.

9 de xullo de 1952. Parte da casa muda de donos: Posiblemente consciente de que ese fervor colectivo pro-currosiano ía xerar algún problema de reivindicación institucional cara á parte de casa que ainda estaba en mans privadas, Peregrina Martínez decide redactar un documento de propiedade da súa parte en favor da familia que a coidara durante os últimos anos. A fórmula legal escollida para facer traslado da súa propiedade é a dunha permuta desta parte da vivenda por un centeal situado en Barxa, por medio da cal a casa

que o seu pai Benjamín Martínez lle mercara a Sofía Curros pasa á propiedade de Jesús González Campos.

A parte que se describe é a seguinte:

Los pisos bajo y primero de la parte izquierda entrando, de la casa llamada de Curros, sita en la calle de Curros Enríquez, número treinta y siete de esta villa de Celanova, perteneciendo la otra parte de casa al Centro Gallego de la Habana. La planta baja comprende cuatro departamentos destinados uno a vivienda y los restantes a cuadras, bodega y leñeras. El piso primero comprende cinco habitaciones, y al final de estas otra destinada a servicios higiénicos que pertenece en comunidad a doña Peregrina Martínez y a la Entidad propietaria de la otra parte de casa, existiendo también un patio de unos treinta metros cuadrados, que pertenece proindiviso al Centro Gallego de la Habana y a doña Peregrina Martínez. Al fondo existe una huerta de dos áreas y setenta y tres centiáreas. Ocupa la parte edificada que se permuta, unos sesenta metros cuadrados. Linda en conjunto, derecha entrando, la otra parte de casa propiedad del Centro Gallego de la habana y casa de don Alfonso Fernández, izquierda, callejón y huerta propiedad de dicho Centro Gallego, fondo, de herederos de Manuel Sánchez y frente calle Curros Enríquez.

10 de decembro de 1952. Nace o Patronato “Pro-casa de Curros Enríquez”: Froito, posiblemente, da calor do centenario, un ano despois desta celebración nace en Ourense o “Comité-Patronato Pro-Casa Curros Enríquez” co obxectivo fundamental de “adquirir totalmente la casa en que nació Curros Enríquez”, para “darle el destino que más convenga: escuela, biblioteca, museo, etc..”, segundo expresan nos estatutos fundacionais.

Este primeiro Patronato estaría composto por Manuel Rodríguez Alonso en calidade de alcalde vixente do Concello de Celanova, que exercerá como presidente, como vicepresidente José Fernández Gallego, como secretario Constantino Añel González, como tesoureiro Víctor Zorelle González e como vocais o mestre nacional Daniel González Rodríguez e o procurador Clodomiro Rodríguez Fernández.

Cabe salientar que naqueles estatutos primeiros, entre outras singularidades, os seus redactores quixeron que o Patronato

quedase ligado de forma permanente á institución municipal, tal vez para garantir a súa continuidade no tempo, razón pola que o alcalde de Celanova que se atopase en exercicio sería sempre o presidente do Patronato, e pasarían os alcaldes saíntes a ser vocais do colectivo. Polo que respecta ás baixas que se fosen producindo co paso do tempo, estas serían cubertas por persoas designadas polo propio comité.

A creación do Patronato dálle inicio a unha serie de iniciativas inmediatas que dende este se consideran imprescindibles para a adquisición total do inmoble e a súa futura conversión en museo ou biblioteca, e a unha serie de contactos epistolares entre o presidente do Patronato, o alcalde Manuel Rodríguez Alonso, e o presidente da Unión Orensana, Juan Santos Cid, que se resumen nos seguintes feitos.

a) Consecución dun poder legal que lle permita ó Patronato levar a cabo todas as xestións posibles encamiñadas ó fin de “reivindicarlo en su totalidad, para desahuciar a los que en dicho inmueble vivan en precario o abonen alquiler, con el fin de adaptar dicha casa a los fines públicos y benéficos que se propone el Comité-Patronato”.

b) Levar a cabo unha serie de obras destinadas a mellorar as condicións do inmoble, para o cal propoñen vender un saínte da segunda planta que dá ó norte e ó patio de luces que existe entre este edificio e outro contigu, cousa á que se nega a sociedade Unión Orensana por entender que non están capacitados para iso.

26 de xullo de 1954. O Patronato convértese en administrador dos bens da Unión Orensana: Logo de intensas xestións, non exentas de desacordos velados que levan ó vocal do Patronato, Daniel González, a falar sobre os directivos da Unión Orensana nos seguintes termos: “tanto Gallego, como Añel y yo sacamos en consecuencia que aquella gente son una serie de infelices, sin malicia y con un pánico grande al asunto económico, que no se atreven a abordar”, e a suxerirlle ó presidente do Patronato que traballe para “que manden el poder y ya nosotros les daremos ejemplo y les acu-

ciaremos a obrar en consecuencia"; por fin o Patronato faise eco do poder que a sociedade Unión Orensana de La Habana fixo no seu favor, por medio do cal esta institución deberá "administrar los bienes muebles e inmuebles sitos en España, celebre contratos de arrendamiento, desahucie arrendatarios, inquilinos y aparceros, pida y rinda cuentas, perciba rentas, intereses y alquileres, recolecte y venda frutos, contrate obras y haga reparaciones, pague contribuciones e impuestos, reclame créditos y realice toda clase de justos y legítimos pagos y cobros, única y expresamente respecto de los indicados bienes que la Sociedad posee en España", que en realidade non debían ser máis que a parte da casa do poeta adquirida por eles no ano 27.

Aproveitando todo isto, o Patronato decide escribirllles a todos os presidentes dos Centros Galegos de toda España e América, así como ós Centros Orensanos constituídos, solicitándolle "su aportación económica para la adquisición del resto de la casa aún no adquirida, así como de las obras que en ella haya necesidad de realizar".

25 de setembro de 1959. O Patronato muda os seus membros:
 O cambio de alcalde e os problemas de tipo persoal dalgúns membros do patronato fundacional obrigan a unha renovación sensible do comité executivo deste colectivo, entran na súa substitución os dous xuíces de Celanova, o de Primeira Instancia, Narciso Ribas, e o Comarcal, Gumersindo Fernández García, e pasa a exercer a presidencia o novo alcalde, José López Rodríguez, é nomeado ó mesmo tempo secretario do novo comité o antigo vocal Clodomiro Rodríguez Fernández. Pero as dificultades propias da época non eran propicias, nin moito menos, para os fins culturais que o Patronato perseguía e así comezou un longo silencio que tivo continuación só de forma esporádica con continuos intentos, por parte de todos os alcaldes que pasaron polo Concello, de chegar a un acordo económico para que os propietarios da terceira parte da casa lla vendesen á institución municipal.

Este segundo patronato quedaría constituído finalmente do seguinte xeito:

Presidente:	José López Rodríguez “Alcalde”
Tesoureiro:	Gumersindo Fernández García “Por su destacada labor en pro de la obra poética de Curros”
Secretario:	Clodomiro Rodríguez Prenta “Por sus aficiones al poeta”
Vocais:	Narciso Rivas Martínez “Por su elevada representación como Juez de Primera Instancia del Partido”
	Constantino Añel González “Por su prestigio en Orense y representaciones gallegas en el extranjero”
	Daniel González Rodríguez “Por su prestigio en Orense y representaciones gallegas en el extranjero”
	Manuel Rodríguez Alonso “Ex-alcalde”

Aínda que os obxectivos inmediatos desta nova xunta directiva eran a instalación da biblioteca municipal no piso libre da casa e continuar coas xestións para poder conseguir a compra total desta, o edificio seguiu albergando a vida cotiá da familia de Jesús González Campos, por unha banda, e a doutras persoas, moitas veces sen recursos, que residiron nela de forma precaria, e incluso chegou a acoller a máis dunha familia de garda civís que non tiñan residencia no cuartel.

8 de outubro de 1959. Último acordo do Patronato: Resulta significativo recoller o que se describe na derradeira acta do Patronato, desta data, porque foi unha declaración de intencións afogadas polos tempos que vivía España nese momento. A acta di así:

Tomada posesión de los cargos mencionados y cambiadas impresiones sobre las actividades que habían de imprimirse a este

Patronato, se acordó hacer una visita a la casa del poeta, que se llevó a cabo inmediatamente, obteniendo una impresión desastrosa del estado del edificio, pero obteniendo del señor López Rodríguez, alcalde, las mayores facilidades para realizar las primeras gestiones en torno a los deseos y fines de este Patronato.

A propuesta del señor Añel, que fue aceptada por todos, se acordó destinar la casa del poeta a biblioteca pública municipal y otros menesteres de tipo cultural, conferencias, exposiciones y demás que estén en armonía con las intenciones del Patronato.

Eran boas as intencións, pero os tempos andaban pola outra beira. Así, menos de dous meses despois o Concello acorda “satisfacer al alguacil portero del Ayuntamiento, don Nemesio Corbillón, la suma de cien pesetas por trabajos extraordinarios del traslado del Archivo Notarial a la casa de Curros Enríquez...”.

Por decreto dos tempos que corrían, a biblioteca acababa de transformarse de contado nun acalado almacén, soamente espertado de xeito fuxidío por un rogo feito o 13 de marzo de 1967 polo concelleiro Herminio Álvarez, quen, ó ver que se comezan a levar a cabo escavacións arqueolóxicas no xacemento de Castromao, propón que se depositen “los objetos arquitectónicos que se obtengan en las excavaciones de Castromao, en la casa habitación donde vivió Curros Enríquez” e que “se efectúen las obras necesarias para adecentar sus locales, adquiriendo las vitrinas necesarias”.

25 de febreiro de 1976. A casa de Curros é declarada Monumento Local Histórico Artístico: Xunto co casco antigo de Ourense e un muíño en San Mamede de Moldes (Boborás), por Orde do 25 de febreiro dese ano, a Casa de Curros Enríquez é declarada “Monumento histórico artístico de interese local”, e como tal aparece publicada en 1978 nun anuario do Inventario do Patrimonio Artístico y Arqueológico de España.

D) Cuarta etapa: Revitalización do Patronato

11 de decembro de 1983. Aniversario do pasamento: Logo de más de 24 anos de silencio público con algo que tivera que ver coa casa de Curros e case coa propia figura do poeta, o colectivo cul-

tural Coelerni-Solpor decide organizar unha serie de actos de lembranza do escritor con motivo do 75 aniversario do seu pasamento. Os actos teñen lugar entre o 11 e o 15 de decembro deste ano e entre os días 5 e 7 de febreiro, xogando co dato erróneo que algúns biógrafo apuntou sobre a morte do poeta.

Homenaxe do Centro Cultural Coelerni-Solpor e do Concello de Celanova con motivo do 75 aniversario da morte do poeta. Febreiro de 1983. A Coruña

Iso quedou nunha mera anécdota para o que realmente supuxo esta iniciativa, xa que por primeira vez en moitos anos Celanova desprazouse a homenaxear ó poeta diante da súa tumba no cemiterio de Santo Amaro e tamén perante o monumento que con tanto orgullo mantivo a súa memoria en pé nos Cantóns da Coruña.

15 de agosto de 1985. Créase o Premio "Celanova, Casa dos Poetas": Por iniciativa da revista *Follas Secas*, que dirixe Xosé Manuel del Caño, e en colaboración co Concello de Celanova, sen que se recuperase dun xeito oficial o Patronato Curros Enríquez, créase o premio "Celanova, Casa dos Poetas", que é entregado ó longo dunha semana cultural, organizada con motivo das festas patronais de Celanova, a catro persoeiros da cultura galega, Xosé Luís Méndez Ferrín, Uxío Novoneyra, Alfredo Cid Rumbao e Ricardo Carballo Calero.

27 de decembro de 1985. Renace o Patronato: Non tivo que pasar sequera un ano para que un fato de persoas ligadas ós ambientes culturais de Celanova se reunisen no despacho do alcalde desta vila, Adolfo Vázquez Rivero, e acordasen facer renacer o devandito Patronato, despois de que o anterior alcalde, Gregorio Álvarez Medela, mantivese no seu poder o legado documental dos antigos membros do colectivo.

Nestes intres o novo Patronato constitúese coa presencia do propio alcalde, Adolfo Vázquez, o concelleiro de Cultura, Manuel Álvarez Pérez, Xosé Manuel del Caño, que sería designado secretario, o crego de Celanova, Cesáreo Iglesias, o presidente de Caixa Ourense, José Posada González, Xulio Rodríguez e Francisco Saa en representación da Consellería de Cultura da Xunta de Galicia, Isabel Ingelmo Hierro, naquel intre correspondente do xornal *La Voz de Galicia*, Celso Montero Rodríguez, Xosé Benito Reza Rodríguez, Xosé Luís Méndez Ferrín e Antonio Piñeiro Feijoo, naquel momento correspondente do xornal *La Región*. No transcurso do acto decidiuse nomear presidente de honra do novo Patronato a Gumersindo Fernández García, o único membro vivo do Patronato inicial.

Daba comezo aquí o que poderíamos denominar a segunda etapa histórica do Patronato Curros Enríquez, que viviu unha non menos longa serie de acontecementos encamiñados sempre a conseguir un acordo cos propietarios da parte non pertencente á Unión Orensana, co fin de facer da casa o Museo que todos desexabamos.

14 de xullo de 1986. Novos estatutos: Varias reunións entre os componentes desta nova xunta directiva dan como resultado a aprobación e legalización, pola vía das asociacións culturais, dos novos estatutos, que coinciden basicamente cos elaborados en 1953 polos orixinarios fundadores do colectivo e que teñen como máximo obxectivo o de “mercar, restaurar e converter en museo a casa de Manuel Curros Enríquez”.

Patio da casa antes da restauración

Primeira planta do patio da casa antes da restauración

Interior da casa antes de proceder á súa restauración

14 de agosto de 1986. Queimada na horta de Curros: Como todas as cousas cando empezan, o novo Patronato iniciou con amplos folgos unha serie de actividades tendentes a ocupar con actividades culturais as dependencias das que era usufructuario e que acabaran caendo no abandono máis absoluto. Límpanse as habitacións, comeza a programarse unha exposición fotográfica na segunda planta, con fotografías non só de Curros senón tamén de Celso Emilio Ferreiro, e celebranse unhas xornadas de portas aber tas da casa, coa dificultade de que para acceder ás dependencias había que utilizar espacios comúns coa familia González Calviño, o que crea algunas tensións entre esta e distintos membros do Patronato, ata que Jesús González Calviño decide cambiar a pechadura para que a xunta directiva do Patronato non poida acceder ó

edificio. Neste contexto a xunta directiva organiza no mes de agosto unha queimada na horta que lle pertence, na que participan, entre outros, Antón Reixa, Xosé Luís Méndez Ferrín e Xosé Lois González, que redacta un esconxuro para a ocasión:

... Imos xuntarnos uns cantos
pra celebrar que empezou
o festexo en Celanova,
que o pregón xa se botou.
Xuntámonos nesta horta,
que foi de Curros Enríquez,
aínda que a algúns lles doa
ou non lles goste, ou se piquen.
Xuntámonos pra cantar
unha cantiga de Curros,
pra que espabilen os parvos
e pra que saiban os burros.
E non seremos nós soios
os que cantemos felices:
Hoxe están eiquí connosco
Curros, Celso e mais Elices.
Ánimo, pois, compañeiros,
que xa no lume se abrasa
a meiga que nos impide
recuperar esta casa.
Xa arde na chama azul
a curuxa feiticeira,
que fai que non solte a pasta
quen a ten na faltriqueira.
Xa brilan coma tizós
o corvo, a bruxa e o diaño
e xa ten lista a queimada
o Xosé Manuel del Caño.
E xa está ben de parola,
de esconxuros e recetas,
bebede e berrai comigo,
¡Viva a casa dos Poetas!

3 de outubro de 1986. *Solicitud de partición xudicial:*
Acórdase solicitar a partición xudicial da casa “para aclarar cal é a

parte exacta que lle corresponde ó Patronato e ó mesmo tempo encargar a redacción dun proxecto de restauración e comezar o antes posible as obras na zona que xa se sabe que pertencen ó Patronato” –que vén sendo a que está más estragada-. Tamén se procede á elección da xunta directiva, que queda constituída do seguinte xeito:

Presidente:	Adolfo Vázquez Rivero (Alcalde)
Vicepte.:	Victorino Núñez Rodríguez (presidente da Deputación)
Tesoureiro:	José Posada (presidente de Caixa Ourense)
Secretario:	Xosé Manuel Del Caño
Vocais:	Manuel Álvarez Pérez (concelleiro de Cultura)
	Xosé Luís Méndez Ferrín (escritor)
	Celso Montero Rodríguez (senador)
	Luís Ferreiro Loredo (fillo de Celso Emilio Ferreiro)
	Cesáreo Iglesias Grande (Asociación C. Coelerni-Solpor)
	Xosé Benito Reza Rodríguez
	Antonio Piñeiro Feijóo
	Isabel Ingelmo Hierro
	Luís Vázquez Rodríguez (Asociación Cultural Virxe do Cristal)

19 de decembro de 1986. Primeiro acto xudicial: Celebrase un acto de conciliación no Xulgado de Celanova, despois de que o alcalde lle solicitase xudicialmente a Jesús González Campos

unha chave para acceder á parte do edificio que xestiona o Patronato e ó que taxativamente a familia de González Campos se viña negando.

15 de marzo de 1988. A casa é Ben de Interese Cultural: A Dirección Xeral do Patrimonio Histórico e Documental, á fronte da cal está o celanovés Miguel Anxo Montero Vaz, comunicalle ó Patronato Curros Enríquez que a casa do poeta, declarada Monumento Histórico Artístico de interese local, pasa a ter categoría de Ben de Interese Cultural, informa ó mesmo tempo que o Patronato ten as obrigas de “conservar, manter e custodiar” o edificio e que é deber do Concello “cooperar cos organismos competentes na conservación e custodia do Patrimonio Histórico comprendido no seu termo municipal adoptando as medidas oportunas para evitar o seu deterioro, perda ou destrucción”.

1 de abril de 1988. Carta ós concelleiros: Segundo coa campaña de concienciación da necesidade da acometer dunha vez por todas a recuperación da casa para o patrimonio público, o Patronato Curros Enríquez remítelles unha carta a todos os membros da Corporación municipal co fin de conciencialos da necesidade que ten este edificio de que sexa o Concello o que inicie os trámites de expropiación, logo de que as reiteradas conversas deste Patronato co propietario da parte da casa teñan dado como único froito a solicitude por parte deste dunha cantidade de 30 millóns de pesetas pola súa parte, cando unha taxación previa elaborada por un técnico especialista na materia valorou a totalidade do edificio en 16 millóns de pesetas.

Denantes disto todo, e contando coa apoio económico dunha Deputación Provincial presidida por Victorino Núñez, o Patronato fixéralle varias ofertas ós González Campos, entre as que se chegou a contemplar a adquisición dun piso novo en Celanova, outro en Ourense e a posibilidade de que a filla de Jesús González Campos ocupase algúin posto de traballo dos que se puidesen crear no coidado do Museo.

Así mesmo, a Deputación Provincial neste mesmo ano habilita unha partida orzamentaria de 5,5 millóns de pesetas para

iniciar unhas obras de recuperación da parte da casa que xestionava o Patronato. Unha partida que, sen embargo, non pode ser executada, ó aconsellar un informe do arquitecto provincial Emilio Fonseca Moretón que o estado estructural do edificio non admitía obras parciais, precisando unha actuación restauradora global.

18 de novembro de 1988. Exposicións e conflictos: Durante este ano celébranse varias actividades culturais no edificio, destacando unha exposición fotográfica sobre Curros Enríquez e Celso Emilio Ferreiro, que acaba no xulgado ó negárense os inquilinos do edificio a abrir as portas e non permitir o normal desenvolvimento desta. Neste tempo Adolfo Vázquez Rivero deixara de ser alcalde e á fronte do Patronato encontrábase xa o novo alcalde, Manuel Gómez Rojo.

15 de maio de 1990. Informe favorable á expropiación: Despois de terlle outorgado o alcalde, Manuel Gómez Rojo, ó concelleiro Juan Luis Cardero Álvarez unha delegación de competencias para iniciar os trámites da expropiación, o letrado Santos Nieves Vaz emite un informe xurídico polo que estima “procedente” a expropiación da Casa de Curros Enríquez baseando esta nunha utilidade pública que é razoada en función do beneficio cultural que pode supoñer para a vila e do interese artístico que esta posúe como complemento ó resto de monumentos arquitectónicos que esta vila ofrece.

5 de xuño de 1990. Primeiro proxecto de restauración: En consecuencia a todo isto o Concello encarga á arquitecta municipal, Julia Vilas Cruz, que redacte un proxecto de rehabilitación da casa que contempla a execución dunhas obras por valor de case 54 millóns de pesetas, ás que lle hai que engadir 17 millóns, que foron os valorados para os efectos da expropiación do inmoble.

15 de xuño de 1990. Inicio do proceso de expropiación: Baseándose no informe xurídico do secretario do Concello e seguindo as orientacións administrativas deste, o pleno do Concello de Celanova, por unanimidade de todos os membros da corporación municipal, aproba o proxecto técnico, declarando a utilidade pública e o interese social do edificio, e acorda ó mesmo tempo declarar a necesidade de ocupación para efectos de expro-

piación forzosa da denominada “Casa de Curros Enríquez” para destinala a Museo municipal.

13 de maio de 1991. Segunda denuncia: Despois de ter sido denunciado o propietario da parte da casa por ter executado unhas obras de reforma no exterior e no interior do edificio sen solicitar a correspondente licencia e contravindo de tal xeito a lexislación reguladora dos Bens de Interese Cultural, a Comisión Territorial do Patrimonio pronúnciase “compartindo o desexo do Patronato, de que a casa sexa expropriada, considerando que se debe levar a cabo con axilidade o proxecto de expropiación”.

Cabe salientar aquí que, despois do acordo acadado polo pleno do Concello, a falta de axuda por parte das outras institucións más poderosas economicamente có Concello obrigou a unha paralización do expediente de expropiación.

28 de abril de 1992. Unha nova xeira. A xeira definitiva: A chegada de Antonio Mouriño Villar á alcaldía supón un novo cambio de rumbo no abaneante proceso sufrido durante os catro anos de mandato de Manuel Gómez Rojo. O Patronato Curros Enríquez mantén varias reunións co propio Mouriño Villar e con outros membros da corporación para informalos das xestións realizadas polo Patronato e pola anterior corporación municipal respecto do inicio da expropiación; e mesmo despois de ter celebrado o devandito alcalde algunha reunión co propietario, para tratar de acadar un acordo denantes de proseguir co tramite expropiatorio, o novo presidente do Patronato emite unha proposta, na súa calidade de alcalde, por medio da cal se adoptará un novo acordo plenario segundo o cal se retoma o asunto da expropiación, apróbase novamente o proxecto técnico e acórdase expropriar únicamente a parte de casa que pertence a Ana María González Calviño, xa que logo a parte da que é usufructuario o Patronato Curros Enríquez non precisa expropiación ningunha, por ser o obxectivo final do proxecto o sinalado no acordo de cesión da Unión Orensana.

27 de xuño de 1992. Apoyo do Ministerio de Cultura: O Ministerio de Cultura pronúnciase respecto do trámite de expropiación da Casa, comunicando “su conformidad a que dicha tramitación siga su cauce, sin óbice de la Administración del Estado

a todos los efectos, con independencia de los que la Junta de Galicia decida, paralelamente, sobre el caso".

2 de xullo de 1992. Recurso de reposición: A propietaria da parte da casa que pretende ser expropiada, Ana María González Calviño, herdeira de Jesús González Campos, presenta un recurso de reposición contra o acordo plenario da expropiación, que é desestimado polo Concello nun pleno celebrado a finais deste mesmo mes. Isto provoca posteriormente unha complexa demanda perante a Sala do Contencioso-Administrativo na que solicita a suspensión dos acordos recorridos ata a decisión por sentencia firme do recurso contencioso-administrativo.

Esta solicitude motiva unha contestación por parte do Concello perante a mesma Sala do Contencioso-Administrativo, na que se pide a anulación da demanda feita pola propietaria.

5 de outubro de 1992. Admítese a trámite o recurso: A Sala do Contencioso-Administrativo do Tribunal Superior de Xustiza de Galicia admite a trámite o recurso feito por Ana María González Calviño, solicitándolle ó Concello o expediente de expropiación.

7 de outubro de 1992. A causa chega ó Valedor do Pobo: Paralelamente, a propietaria da parte da casa remite unha queixa ó Valedor do Pobo que leva a esta institución a solicitar a remisión do expediente expropiatorio para tratar de analizalo en consecuencia.

14 de xaneiro de 1993. Os políticos foráneos empezan a interesarse pola casa: Ante tanto recurso e contra-recurso, expedientes e contra-expedientes, a clase política comeza a interesarse, áinda que dun xeito testemuñal, polo tema da casa de Curros. Neste contexto, o parlamentario por Coalición Galega, Santos Oujo Bello, presenta unha emenda ós Presupostos Xerais da Xunta de Galicia de 1994 por medio da cal solicita a inclusión dunha partida orzamentaria de 40 millóns de pesetas para a creación da Casa-museo de Curros Enríquez. Esta proposta, que é apoiada polo PSOE, BNG e PSG-EG, é rexeitada, sen embargo, polo Partido Popular, por considerar que o financiamento deste edificio pódese afrontar por outras canles, sen requirir unha partida orzamentaria propia.

21 de xullo de 1993. A expropiación prosegue: A Sala do Contencioso-Administrativo, despois de ter examinado o expe-

diente de expropiación e o recurso presentado por Ana María González Calviño, acorda que “no ha lugar a decretar la suspensión de la efectividade del acto impugnado en el recurso”.

Pola súa banda a Dirección Xeral de Xustiza e Relacións coas Corporacións Locais, pertencente á Consellería de Economía e Facenda, que é a encargada de tramitar as expropiacións, solicítalle ó Concello unha Certificación de existencia de consignación orzamentaria para a execución da obra, contía esta que, como quedou consignado no proxecto técnico, ascendía en total a 70 millóns de pesetas.

23 de agosto de 1993. O alcalde pon en coñecemento da situación ó presidente da Xunta: A imposibilidade de acadar un acordo, por carecer o Concello desa contía para tal efecto, provoca, tanto no seo da corporación coma do Patronato, unha reacción que leva ó alcalde, Antonio Mouriño, a pórse en contacto co presidente da Xunta; xa que logo, o único xeito de desbloquear o trámite pasa porque sexa esta institución a que se faga cargo dese orzamento.

Con tal motivo, o alcalde remítelle ó presidente unha carta en que lle expón os motivos que xeran a súa comunicación e lle fai ver que o futuro da Casa de Curros depende exclusivamente de que a Xunta de Galicia adquira a responsabilidade de recuperala.

Dun xeito paralelo, o Patronato acorda, nunha reunión celebrada para o efecto, convidar a un representante de cada partido político con representación no Parlamento, para que participen no acto de entrega do premio “Celanova, Casa dos Poetas” que se lle vai facer a Xesús Alonso Montero o día 31 e, ó mesmo tempo, informalos do atranco, o camiño sen saída en definitiva, no que entrara o expediente expropiatorio.

Ó acto asisten María Xosé Porteiro polo PSOE, Amaia Pérez-Eizaguirre polo PSG-EG, Xosé Enrique Rodríguez Peña polo BNG e Victorino Núñez polo PP, acompañado do presidente da Deputación provincial, Xosé Luís Baltar. O acto resulta especialmente fructífero, non xa só pola reivindicación que Xesús Alonso Montero fixo do edificio, pedindo que a casa se converta nun futuro próximo nun “museo vivo” e presentando un proxecto do contenido que el pensa que se lle ha de dar á casa, senón porque no

transcurso deste queda clara a sensibilidade que a iniciativa esperou nos representantes políticos convidados.

15 de setembro de 1993. O Consello da Xunta toma cartas no asunto: A intervención do presidente do Parlamento e presidente de honra do Patronato, Victorino Núñez, resulta definitiva, facéndolle ver ó conselleiro de Cultura e mesmo ó presidente da Xunta o atranco en que se atopa o expediente, que só se verá liberado coa intervención do Consello da Xunta.

Tanto e así que, a mediados de mes, tan só quince días despois do acto do premio “Celanova, Casa dos Poetas”, o Consello da Xunta pronúnciase en favor da necesidade de expropiar a Casa para convertela en Museo.

3 de decembro de 1993. Sinatura dun convenio entre o Concello e a Consellería de Cultura: O acordo do Consello da Xunta implica a redacción por parte da Consellería de Cultura dun convenio co Concello de Celanova, que é asinado o día 3 dese mes polo conselleiro de Cultura, Daniel Barata Quintas, e o alcalde, Antonio Mouriño Villar, por medio do cal a Xunta se fai cargo do compromiso da consignación orzamentaria, feito que desbloquea o trámite da urxente ocupación e, polo tanto, dálle vía libre á expropiaión da parte non pública e á posterior reconstrucción do edificio.

13 de maio de 1994. O recurso da familia é desestimado: A Sala do Contencioso-Administrativo do Tribunal Superior de Xustiza de Galicia desestima o recurso contencioso-administrativo presentado por Ana María González Calviño e David Antonio González González, contra outra resolución do 30 de xuño do 92 desestimatoria doutro recurso de reposición, contra outro do 29 de maio do 92 sobre a declaración da necesidade de ocupación para os efectos de expropiación forzosa da casa, aprobada polo pleno do Concello o 28 de maio dese mesmo ano 92. Aínda lle quedaba á familia a posibilidade de presentar recurso de casación contra este mesmo acordo, pero o círculo cara á necesidade dunha saída negociada achícase para os González Calviño.

4 de xullo de 1994. A familia esgota a vía xudicial: O Tribunal Superior de Xustiza de Galicia comunicalle ó Concello de Celanova

que por parte da familia propietaria de parte da casa foi presentado o recurso de casación ó que esta parte ainda tiña dereito.

28 de outubro de 1994. Cambios na Consellería de Cultura e no proceso da casa: O novo conselleiro de Cultura, Víctor Manuel Vázquez Portomeñe, visita Celanova para coñecer de primeira man o proceso xurídico no que se está a desenvolver o proxecto de adquisición da parte da casa que non pertence ó Patronato. Antonio Mourinho, Vázquez Portomeñe e o delegado provincial de Cultura, Felipe Ferreiro, manteñen unha entrevista cos propietarios no transcurso da cal se acorda abrir un proceso de negociación para poder chegar a un entendemento alleo ó proceso xurídico. Unha permuta por outra casa na vila ou a compra por parte do Concello apúntanse xa como medidas inmediatas, porque “este é un tema vello e manido –dixo o conselleiro– do que temos que saír dunha vez”.

Abríase así unha nova vía, que habería dar os seus froitos. Pero non ía ser tan inmediato como o propio conselleiro dicía.

As negociacións entre o alcalde e o delegado provincial de Cultura co matrimonio seguiron camiñando. Unha casa das mesmas condicións –con horta, coma a de Curros– e a unha distancia semellante da Praza Maior eran algunas das premisas que había que barallar. E miráronse casas que estivesen nesas circunstancias. Pero non había moitas e as que había non estaban á venda.

15 de setembro de 1996. Convenio para mercar a casa: Pasou Vázquez Portomeñe e chegou Jesús Pérez Varela á fronte da Consellería de Cultura. E a chegada de Pérez Varela resultou ó final definitiva, xa que dende un primeiro momento amosou un meirande interese cós demás para pór remate definitivo á longa e desesperante agonía dunha recuperación que non daba chegado. Despois de acadaren un acordo de adquisición Antonio Mourinho e Felipe Ferreiro con Ana María González e o seu home, a sinatura dun convenio entre o Concello de Celanova e a Consellería habilita nas arcas municipais a cantidade de 30 millóns de pesetas que habían ser destinados a aboarlle ó matrimonio a merca desa parte de casa que tantos traballos dera ó longo de 70 anos, nada máis e nada menos.

22 de novembro de 1996. Inscrición notarial da compravenda: A desexada adquisición faise efectiva este día, ó ser confirmada a escritura notarial de compravenda entre Ana María González Calviño e o Concello de Celanova, pola que definitivamente a Casa de Curros pasa xa oficialmente a formar parte do patrimonio público celanovés. Pero áinda habería que agardar, porque os vendedores piden un prazo de espera para poderen mercar outra casa á que se trasladaren a vivir. Trátase de mercar un soar, onde construirían unha casa, polo que había que seguir agardando.

Reunión cos arquitectos redactores do proxecto e con outros asesores para definir as bases de restauración

15 de xullo de 1998. Encárgase o proxecto de reconstrucción: En canto os propietarios constrúen a súa nova casa, o Concello de Celanova encarga a redacción do proxecto e negocia o financiamento deste.

3 de setembro de 1999. 95,5 millóns de pesetas para a reconstrucción: O arelado financiamento chega este día, que é cando o Consello da Xunta de Galicia acorda achegar 60 millóns de pesetas a este, a Deputación provincial outros 24 millóns e o Concello de Celanova preto de 10,5 millóns, para conseguir os case 95,5 millóns que supón este investimento.

28 de outubro de 1999. Adxudicación da obra: A Comisión de Goberno procede á adxudicación da obra despois da presentación dun concurso aberto no que participaron un total de 7 empresas constructoras de toda Galicia. As obras darán comezo no mes de novembro dese mesmo ano, cun prazo de execución de 12 meses.

22 de xuño de 2000. Problemas na reconstrucción: Con todo canto levaba chovido por detrás, o proceso de reconstrucción non podía estar tampouco exento de problemas e, no mes de xuño deste ano, desátase unha polémica entre o secretario do Patronato, Xosé Manuel del Caño, por unha banda, e os arquitectos redactores do proxecto e o alcalde pola outra, debido á diferencia de criterios utilizados na redacción do proxecto e na recuperación do corredor do patio, que provocan unha modificación do proxecto inicial e o incremento duns 15 millóns no proxecto final.

15 de setembro de 2000: Coas obras bastante avanzadas, malia os problemas xerados, o Consello da Cultura Galega e o Concello de Celanova presentan en Celanova a celebración do “I Congreso Internacional Curros Enríquez e o seu Tempo” que terá lugar entre os días 13 e 15 de setembro do ano seguinte, con motivo da celebración do 150 aniversario do nacemento de Manuel Curros Enríquez.

Así é como explican os organizadores a necesidade deste Congreso:

A vida e a obra do escritor Manuel Curros Enríquez (Celanova, 1851-A Habana, 1908) reclaman, desde hai tempo, un foro de estudio e debate que cómpre deseñar con rigor e ambición. É unha débeda que temos cun poeta e cun periodista de valía e características moi pouco comúns na Europa do seu tempo; unha débeda que temos cun escritor firme e libre, cunha voz que cómpre reexaminar e ter moi en conta no tempo de hoxe. Por outra parte, somos conscientes de que áinda hai lagoas nos moitos estudos precedentes, malia a importancia dalgún deles. Urxe –cremos– aclarar certos capítulos da biografía de Curros e exhumar páxinas e páxinas do seu labor de periodista en Madrid e na Habana. Hai outros temas que deberán ser tratados neste Congreso, que será obra non só de lingüistas e de estudiosos do feito literario senón tamén

de historiadores, comunicólogos e sociólogos. A Curros, como a calquera outro escritor, hai que “situalo” para entendelo e valoralo; de aí o concurso de profesionais dos textos e tamén de especialistas do contexto...

13-15 de setembro de 2001: Coincidindo, entón, coa celebración do 150 aniversario do nacemento do escritor, celébrase en Celanova o “I Congreso Internacional Curros Enríquez e o seu Tempo”, organizado polo Consello da Cultura Galega en colaboración co Concello de Celanova e dirixido polo profesor Xesús Alonso Montero, no que participan máis de 70 especialistas que afondan sobre distintos aspectos da obra, da vida e da influencia do poeta na súa xeración. O día 15 de setembro, data do aniversario de Curros, ten lugar o primeiro acto público na casa logo da súa restauración. O poeta Luís González Tosar, acompañado musicalmente do Grupo de Música Tradicional do IGAEM, celebrañ un recital poético con textos do propio Curros Enríquez, de Celso Emilio Ferreiro e do recitador, Luís G. Tosar. A hora queda bautizada aquela tarde como a “horta da palabra”.

Recital de Luís G. Tosar e o grupo do Igaem na Horta da Palabra

17 de outubro de 2001: Celébrase o acto de remate das obras coa presencia do presidente da Xunta de Galicia, o conselleiro de Cultura, o presidente da Deputación e o alcalde de Celanova. Os veciños da rúa Encarnación sorprenden á comitiva cunha apupada dende a Praza das Pitas ata a rúa Curros, onde son parados polas forzas públicas. Novamente a polémica –neste caso completamente allea á figura do escritor– sobrevoa o nome de Manuel Curros Enríquez.

Vista posterior da Casa de Curros restaurada

*Acto de entrega do Premio Casa dos Poetas a Xohana Torres.
Primeiro acto celebrado na casa xa restaurada*

3 O FUTURO

A partir de aquí, cunha chea de coñecementos novos sobre o home, o xornalista e o poeta, o Patronato Curros Enríquez encara un novo futuro que deberá restituír a memoria de todos cantos quedaron no camiño dende o ano 1927 en que a sociedade Unión Orensana se fixo cos primeiros locais desta casa.

Un futuro que pasa pola reconversión do Patronato en Fundación e a incorporación de novas institucións, intelectuais e profesionais da literatura, e, en todo caso, de devotos da obra currosiana, que lle saiban pór os alicerces rexos para que a casa de Curros sexa finalmente o Museo polo que todos, ó longo deste tempo, devecemos.

Con motivo dun encontro de Casas-Museo e Fundacións de Escritores que tivo lugar no Consello da Cultura o 18 de novembro do ano 2000, fixen unha curta exposición sobre cómo recuperar a casa dun poeta sen morrer no intento.

Sirvan estas palabras, pois, como punto de inflexión para unha intrahistoria que, sen dúbida ningunha, agacha no fardel do seu futuro as mellores páxinas por escribir:

Traio comigo un pequeno guión dunha ducia de folios nos que van inseridos algúns dos episodios –algúns certamente significativos do moito que custa facerlle ver á Administración que a poesía é o ben máis prezado que ten un pobo para alimentar a súa alma colectiva– polos que a Casa de Curros pasou ó longo destes máis de setenta anos. Pero evidentemente sería prolixo enumeralos aquí.

Foi por iso que quixen quedar na evocación literaria e non me internei polos vieiros complexos da autocriticá –que tamén a temos que fazer todos cantos temos tido algo que ver con esta recuperación, porque se cadra tampouco soubemos mover os fíos– e foi por iso polo que tampouco falei do proxecto que a partir de aquí se nos abre en Celanova, se cadra con máis responsabilidade ainda cá da propia recuperación do edificio. Porque agora si que temos que estar á altura das circunstancias e da personalidade crítica que o noso personaxe en vida tiña.

Como tampouco falei de Celso Emilio Ferreiro, nin de Castor Elices, nin de Méndez Ferrín, nin de Luís Soto ou de Pepe Velo, personaxes susceptibles, todos eles, de ocupar no futuro un lugar

preferencial na Casa-Museo de Curros Enríquez –ou na Casa dos Poetas, como tamén lle chamamos moitas veces– porque todos eles, xentes desa Celanova “impar entre as vilas do mundo”, que dixera Pepe Velo, son dalgún xeito, literariamente os seus fillos.

Son conceptos dos que me gustaría falar no coloquio e que polo tanto deixo abertos aquí para que se me pregunte sobre todo canto teña intrigado nestas medias palabras ás que xoguei con certa deliberación, porque se o título da mesa redonda era “A posta en marcha dunha casa museo, as relacións institucionais”, despois de máis de setenta anos, un, que afortunadamente non morreu no intento, non pode menos que ler en letras maiúsculas que a poesía como ferramenta eficaz da palabra, e a complexa e inanimada maquinaria da Administración difficilmente poden ser termos solubles no líquido común dos intereses civís.

Que llo pregunten, senón, ó espírito de Curros, que leva máis de setenta anos penando por aquelas habitaciós da “calle Arriba” mirando ó chau e dicindo, “se o que fixeron comigo foi xusto ¡que o demo me leve!”.